

Zevahiri Öldürüldü: Şimdi Ne Olacak?

Zevahiri, 31 Temmuz 2022 Pazar günü sabaha doğru saat 6 civarında evinin balkonunda karadan lazerle işaretlenen iki Hellfire füzesiyle öldürüldü. BBC tarafından yapılan habere² göre evde bulunan eşi ve kızı bu saldırıdan yara almadan kurtuldu. Yetkililer, “birden çok istihbarat akışı” sayesinde Zevahiri’nin yerinin çok önceden tespit edildiğini söylediler. Usame bin Ladin’in 2011’de öldürülmesinden bu yana aranan Zevahiri’nin, Kabil’de olduğu tespit edilmişti. Zevahiri’nin Taliban yönetimindeki Kabil’de öldürülmesi Taliban ile ilgili iki yönlü bir tartışmaya yol açtı. Bir kesime göre bu, El Kaide ile Taliban arasındaki işbirliğinin bir kanıtıydı. Zira Zevahiri Taliban’ın yönetime gelmesiyle güvenli eve getirilmişti ve Taliban’ın bunu bilmemesine imkân yoktu. Bir başka kesim ise “birden çok istihbarat akışı” ifadesinden haklı olarak Zevahiri’nin yerinin tespitinde Taliban içinden de destek alınmasının mümkün olduğunu iddia etti. Tabii Pakistan’ın rolünü de unutmamak lazım. Usame bin Ladin de Pakistan topraklarında öldürülmüştü. Zevahiri’de yine Pakistan’ın istihbaratı sonucu Afganistan içinde açığa çıkmış olabilir. Nelly Lahoud’un *The Bin Laden Papers* adlı eserinden öğrendiğimize göre 2002’de Zevahiri 11 Eylül saldırıları sonrası Pakistan’ın ABD ile işbirliğinden yakınan bir mektup kalem almıştı. Kesin olarak bilemesek de Zevahiri’nin yıllar önce dile getirdiği Taliban içindeki bazı gruplara ve Pakistan’a karşı kuşkuları gerçek olmuş olabilir. Şimdilik bilmiyoruz, ama şu kesin ki ABD’nin içeriden istihbarat akışı olmadan sivil kaybı olmayan bu eylemi gerçekleştirmesi oldukça zordur. Peki, öldürülen Zevahiri kimdir? Gelin kısaca biyografisine bir göz atalım.

¹ <https://www.tepav.org.tr/tr/ekibimiz/s/1366/Hilmi+Demir+Dr.>

² Daha fazla bilgi için BBC sitesini ziyaret edebilirsiniz: <https://www.bbc.com/turkce/articles/cd1e0qv64xeo> (Son erişim tarihi: 4 Ağustos 2022)

Bu çalışmada ifade edilen bulgular, yorumlar, sonuçlar, öneriler ve görüşler tamamen yazarına aittir. TEPAV’ın resmi görüşü değildir. © TEPAV, aksi belirtilmedikçe her hakkı saklıdır.

Göz Doktorluğundan El Kaide Liderliğine

Eymen Muhammed ez-Zevahiri 1951'de Kahire'de doğdu ve Kahire Üniversitesi'nde Tıp fakültesinde eğitim aldı. 1971 yılında mezun olduktan sonra göz doktoru olarak çalışmaya başlayan Zevahiri'nin 1995'te hayatını kaybeden babası Muhammed Zevahiri de aynı üniversitede farmakoloji bölümünde profesör olarak görev yapıyordu. Zevahiri, önce Müslüman Kardeşlere katıldı. Ardından, Seyyid Kutup'un idam edilmesi sonrası 1973'te kurulan Mısır İslami Cihad örgütüne katıldı. 1981'de Kahire'deki bir askeri geçit töreni sırasında örgütün, İsrail ile barış anlaşması imzalayan Enver Sedat'a suikast düzenlemesinin ardından Zevahiri de diğer şüphelilerle birlikte tutuklandı. 1985'te serbest bırakıldıktan sonra, ilk olarak Suudi Arabistan'a, oradan Pakistan'a ve ardından da Afganistan'a gitti. Afganistan'da, Afgan Arapları olarak bilinen grup altında Sovyet işgaline karşı mücadelede yer aldı.

"Doktor" lakaplı Zevahiri'nin adı, 1993'te Mısır İslami Cihad grubunun liderliğini devraldıktan sonra dönemin Mısır Başbakanı Atıf Sıdkı dâhil pek çok bakana yönelik saldırılarla duyulmaya başlamıştı. Bu süreçte örgütün hükümete yönelik saldırılarında binden fazla kişi hayatını kaybetti. 1995'te Pakistan'daki Mısır Büyükelçiliğinin önünde düzenlenen ve 16 kişinin öldüğü saldırının emrini de Zevahiri'nin verdiği ifade edilir. Yine 1997'de Mısır'ın Luksor kentinde 62 turistin ölümüne neden olan saldırılardan da Zevahiri'nin sorumlu olduğu söylenir. Ancak, El-Cihad'ın Mısır İçişleri Bakanı Hasan el-Alfi'ye yönelik başarısız suikast girişiminden birkaç ay sonra, Kasım 1993'te Mısır'ın Kahire kentinde bir kız okulunun önünde patlatılan bombalı araç tüm şimşekleri Zevahiri'nin üzerine çekti. Bu saldırıda liseli bir genç kızın ölmesi Zevahiri'ye yönelik büyük bir tepkinin oluşmasına yol açtı. Bu süreçte güven kaybına uğrayan Zevahiri Çeçenistan'a yerleşmeye çalıştı ancak 1997'de Ruslar tarafından tutuklandı. Zevahiri, Dağıstan'da 6 ay tutuklu kaldı ve ardından kimliği tespit edilemediği için sınır dışı edildi. 1997'de Afganistan'a geri döndü. Bir yıl sonra kendi grubuyla, Bin Ladin'e dâhil oldu. Bin Ladin o tarihlerde bir şûra heyetinin başında olduğundan El Kaide bir çatı oluşum olarak görülüyordu ve Zevahiri Mısırlı Cihad Grubunu'nun lideri olarak katılmıştı.

1998'de El-Kaide'nin öncülük ettiği ABD'nin Kenya ve Tanzanya'daki büyükelçiliklerine yönelik saldırılarda 223 kişi hayatını kaybetti. Bu süreçten sonra Bin Ladin'in sağ kolu olarak öne çıkan Zevahiri'nin, hem büyükelçiliklere yapılan saldırıları hem de ABD'deki 11 Eylül 2001 saldırılarını planlayan isimlerden biri olduğu tahmin ediliyor. 11 Eylül saldırılarında 3 bine yakın kişi hayatını kaybetmişti. ABD, söz konusu saldırıların ardından "teröre karşı savaş" doktrini adı altında Afganistan ve Irak'ı işgal etti, Orta Doğu'da çok sayıda masum insanın öldüğü askeri operasyonlar düzenledi.

2001'de ABD'nin açıkladığı "en çok aranan 22 terörist" listesinde Bin Ladin'den sonra yer alan Zevahiri'nin başına 25 Milyon Dolar ödül konmuştu. 11 Eylül saldırılarının ardından örgüt içinde öne çıkan Zevahiri, çok sayıda video ve kaset yayımladı. Usame, Kasım 2001'de ABD'nin Afganistan'a düzenlediği hava saldırısında öldürülen Ebu Hafs el-Mısri'nin yerine yeni bir vekile ihtiyaç duydu. Taliban'ın düşüşünün ardından Zevahiri, Müslümanları hararetle cihada teşvik eden El Kaide'nin yeni yüzü oldu. 11 Eylül saldırılarının ikinci yıldönümünde cihatçı medyaya bir röportaj vermek de ona düşmüştü. Bu görünürlük nedeniyle medya, Zevahiri'nin Usame'nin yardımcısı olduğunu kabul etti.

Ocak 2006'da Pakistan'ın Afganistan sınırına yakın bir bölgede ABD'nin bir füze saldırısında 4 El Kaide üyesi ölürken sağ kurtulan Zevahiri, bir süre sonra ABD Başkanı George W. Bush'u tehdit ettiği videoyla gündeme geldi. Mayıs 2011'de ABD güçlerince Usame bin Ladin'in

öldürülmesinin ardından Zevahiri, bir aydan fazla bir süre sonra resmen grup lideri olarak ilan edildi. Aradan zaman geçmesine rağmen, Zevahiri'nin yükselişi hiçbir zaman şüphe götürmedi. Zira zaten uzun yıllar boyunca Bin Ladin'in yerleşik varisi olarak kabul görmüştü.

Zevahiri Nasıl Bir Liderdi?

Bin Ladin Afganistan'daki Sovyet işgaline karşı vatanlarını savunmak için savaşan insanların mücadelesinden sivil ya da asker ayrımı yapmaksızın Batılı ülkelere yönelik her türlü şiddet kullanımı meşru gören ve adı "küresel cihat" olarak anılacak yeni terör dalgasının Babası kabul edildi. Batı literatürüne "küresel cihatçılık" olarak geçen ve el Kaide ile sembolleşen bu hareketin taşıyıcı ideolojisi de "Cihatçı Selefilik" olarak adlandırılmaya başlandı. Selefilik otantik İslam'ı temsil ettiğini düşünen akımlarca kullanılan bir terimdi. Şimdi ise "Cihatçı Selefilik" ile devrimci radikal bir şiddet ideolojisinin taşıyıcısı haline geldi. Usame bin Ladin 2011 yılının Mayıs ayı başlarında öldürüldüğünde, ikinci komutanı olan Eymen ez-Zevahiri hem el Kaide'nin hem de bu hareketin liderliği üstlendi. Bir terör örgütüne liderlik etmek zor ve riskli bir girişimdir ve ez-Zevahiri'nin adaylığı şüphe götürmese de yeni konumunda birçok zorluk ve ikileme karşı karşıya kaldı. Bunların en başında Bin Ladin'in karizması karşısındaki zayıflığıydı. Zevahiri hakkında yazanlar, onun çatışmacı ve aksi bir ihtiyar olduğunu kabul ediyordu ancak Bin Ladin kadar da ateşli bir hatip değildi. Videolarında tekdüze, heyecansız ses tonu ve daha çok mistik bir vaiz havası veren konuşmaları bunun kanıtı olarak değerlendirilebilir. Zevahiri, hiçbir zaman Usame bin Ladin kadar karizmatik ve otoriter bir lider olmadı. Ancak, El Kaide içindeki çabası, sabrı ve uzun yılları bulan yol arkadaşlığı örgüt içinde hep saygı buldu.

Zevahiri'nin örgüte liderlik ettiği konjonktürün de geçmiş dönemlerden oldukça farklı olduğunu kabul etmek gerekir. Zevahiri, Bin Ladin'in aksine mücadeleyi öğrenen ve daha teknik donanımlı bir ABD ve müttefikleri ile kavga etmek zorunda kaldı. Ayrıca DEAŞ gibi kendi içinden ve kendisine karşı bir grupla da rekabet etmek zorundaydı. Bu şartlar onun karakteri ile birleştiğinde El Kaide için yeni bir taktik ve strateji belirlemesini zorunlu kıldı. James D. Jacquier, yaptığı operasyonel kod analizi sonucu Zevahiri'nin Bin Ladin'den daha az risk aldığı ve daha az şiddet ve tehdit algısına sahip olduğunu söyler. Unutmayalım ki bunda yukarıda bahsettiğim şartların da önemli bir rolü vardır. Suriye iç savaşı, Taliban'ın iktidara gelişi, Yemen, Somali, Nijerya gibi ülkelerde yerel cihatçı grupların yoğun baskısı ve saha hâkimiyeti kazanmaları ister istemez El Kaide'nin merkezi komutasının daha esnek bir hiyerarşi benimsemesini de zorunlu kılmıştır. Açıkçası, El Kaide'nin Suriye'de önce kendisine bağlanan sonra ayrılma kararı alan Nusra Cephesine karşı nasıl aciz kaldığını biliyoruz. El Kaide'nin havada uçuşan birçok tehdidi Suriye sahasında hiç karşılık bulmadı. Bu yönden, Zevahiri'nin zayıf kişiliği mevcut şartları yönetmede belki de ona daha fazla yardımcı oldu ve sert çatışmalara girmeden örgütü hayatta tutmayı başardı. Zaten El Kaide bağlantılı örgütler her zaman oldukça fazla manevra özgürlüğüne sahip olmuşlardır, bu nedenle El Kaide'nin karakteristiği gerçek bir örgütten ziyade öncü olma fikrine çok daha uygundur diyebiliriz.

Zevahiri'nin çabaları örgütü korumaya yardımcı olurken, El Kaide yeni stratejik koşulları lehine kullanabilecek yeni bir vizyon ortaya koyamadı. El Kaide, 11 Eylül'den sonraki ilk on yılda gelecekteki hedeflerine ilişkin sayısız tartışma yürütürken, Bin Ladin'i ve diğer önde gelen birçok öncü liderini kaybetti. Bu süre zarfında Zevahiri açıklamalar yapmaya devam etti, ancak çoğu zaman dünya olaylarıyla zamanında ilişki kurmayı ya da El Kaide için gerçekçi bir yol çizmeyi başaramadı. Taliban'ın Afganistan'da iktidara dönmesinin ardından, Zevahiri yine Taliban konusunda örgütüne açık ve net hedefler çizmekten geri durdu.

Buna rağmen, ifade etmek gerekir ki El Kaide, kendi markasını kullanan geniş bir bağlı kuruluş ağına sahiptir. Hâlihazırda her şube kendi yerel gündemine odaklansa da, El Kaide'nin merkezi liderliğine bağlıdır. El Kaide merkezi şubelerle ne kadar bağlantılı olursa, başarısız olduklarında ödediği itibar maliyeti o kadar yüksek olacağından bu gevşek bağ şimdilik örgütün daha çok işine gelmektedir. Ayrıca, son on yılın olayları cihatçı operasyonlar için farklı bir harita üretti. Cihat, ABD'yi her yerde hedef haline getirmek yerine daha yerel bölgelere kayd. Özellikle Sahra altı Afrika'da yeni bir bölgesel cihat koridoru açıldı. Bunda Zevahiri'nin niyetinin de etkili olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim Nusra Cephesi (şimdiki adıyla Heyetu Tahrirü's Şam) lideri Ebu Muhammed el-Colani'nin 7 Mayıs 2015'te Al Jazeera tarafından yayımlanan bir haberinde El Kaide liderliğinden Batı'yı hedef almama ve Suriye sahasına odaklanma emri aldığını açıklamıştı.

Bu sırada Zevahiri'nin otoritesine en büyük meydan okuma DEAŞ'den geldi. Eski Irak El Kaide kolu bağımsızlığını ilan etti ve faaliyet gösterdiği hemen hemen her devlette El Kaide ile rekabet etmeye başladı. Zevahiri, bu gruba El Kaide ve liderliğine olan bağlılık taahhüdünü hatırlattığında bu grup üyeleri, kendi bağımsızlıklarını savunarak ve El Kaide'nin yolunu kaybetmesine neden olduğu için Zevahiri'ye sert eleştirilerde bulunarak kendisinin herhangi bir yetkisi olmadığını hatırlatmışlardır. Hatta DEAŞ, Zevahiri'yi fitne çıkarmakla, onu cihatçıların saflarını bölmekle suçladı ve Zevahiri liderliğindeki sözde ideolojik değişimin grubun Tevhid yolunu terk etmesine yol açtığını iddia etti. El Kaide kendi tekfir silahı ile vurulmuştu. Ancak, DEAŞ'ın yükselişi ve bölgedeki (özellikle Yemen, Mali ve Somali'de bulunan) El Kaide güçlerine karşı askeri müdahaleler gibi güçlü zorluklara rağmen, El Kaide hala terör gündemini koruyor. Bazıları Zevahiri'yi başarısız bulsa da onun liderliği altında El Kaide hayatta kalmayı, coğrafi erişimini genişletmeyi ve yeni üyelerini yeni coğrafyalarda mobilize etmeyi başardı.

Küresel Cihattaki Kırılma

Bugün küresel cihatta bir değişimden bahsediliyorsa bunun tek nedeni Zevahiri'nin kişiliği olmamalı. Yukarıda bahsettiğimiz değişimler Bin Ladin'in çizdiği küresel cihatta yeni stratejik bir değişime gidilmesine yol açtı. Bilindiği üzere El Kaide'nin kuruluş stratejisi ABD ve müttefiklerini buldukları her yerde vurma, yok etme ve geri çekilmeye zorlama üzerine kuruluydu. Bu strateji son on yılda birçok açıdan artık uygulanamaz olmaya başladı. Bunda öncelikle değişen şu şartların etkili olduğunu düşünüyorum:

1. Terörle mücadelede yeni gelişen teknolojik imkânlar. Özellikle SİHA ve İHA teknolojisinin sahada etkili kullanımı birçok örgüt liderinin yok edilmesini sağladı.
2. Devletler terörle mücadelede daha etkili olmaya başladılar. Örgüt içlerine sızma ve casus kullanımı mümkün hale geldi. İstihbarat imkânları arttı.
3. Batıdaki saldırılar Batı'da yaşayan Müslümanlar tarafından tepkiyle karşılanmaya başladı. Örgütler eleman devşirmek yerine daha fazla olumsuz tepki almaya başladılar.
4. DEAŞ'ın ortaya çıkması ile birlikte El Kaide saldırı üstünlüğünü DEAŞ'a kaptırdı. DEAŞ'ın aşırı vahşet kullanımı El Kaide'yi de rahatsız etmeye başladı.
5. Yerel cihatçı gruplar git gide daha başarılı olmaya başladılar. Taliban'ın uzun süreli mücadelesi Afganistan'da başarıya ulaştı. Cihatçı gruplar küresel hedefler yerine enerjilerini yerel mücadelelerine aktarmaya daha istekli hale geldiler.

Dolayısıyla Zevahiri istese bile Cihatçı Selefilik son on yılda önemli ölçüde değişti ve geri döndürülemez bir yola girdi. Afganistan'da ve başka yerlerde ortaya çıkmaya başlayan, işgalci güçlerle veya yerel düşmanlarla savaşmaya adanmış yerel terör örgütleri, 1990'larda Batı'ya

karşı küresel bir savaş başlatmak isteyen Usame Bin Ladin ve daha sonra Zevahiri gibi ideologları takip etseler de geçtiğimiz on yılda yeniden yerel alanlara odaklanmaya başladılar. Taliban'ın çarpıcı biçimde Afganistan'da tekrar iktidara gelmesi cihat dünyasında zaten büyüyen bu eğilimi haklı çıkardı. El Kaide ve DEAŞ gibi Batı ile savaşılmaya odaklananlar kaybederken, yerel sahaya hâkim olmaya odaklananlar kazandı ve zenginleştiler. Batı, bu yerel cihat modelinin kendisi için daha az zararlı olduğunu keşfetti ve stratejisini onlara karşı olmak yerine onlarla ilişkiyi sürdürmek üzerine kurmaya başladı.

Tabi, cihatçılığın bu değişen yüzü grup içi mücadeleyi hedef aldığından her ne kadar Batı için daha az tehditkâr olsa da başka bir soruna yol açacak gibi gözüküyor. Yaşanan çatışmalar Orta Asya ve Afrika'ya doğru yayılırken hem Batı ile ittifak kuran ülkeleri tehdit etmeye başladı hem de ticaret yollarında ciddi daralmalara yol açma riskini gündeme getirdi. Sözelimi, Afrika sahip olduğu doğal kaynaklar, tarımsal verimlilik, yenilenebilir enerji kaynakları ve ticaret hacmi ile dünyanın ilgisini çekiyor. Şimdi ise Mozambik, Nijerya, Somali ve Mali gibi birçok Afrika ülkesi radikal Selefi cihatçılığın tehdidi ile karşı karşıya. Bu yayılım ve yerel cihatçı militarizm belki Batı'yı doğrudan tehdit etmiyor ama küresel ekonomik sisteme çok büyük zararlar verebileceği de görmezden gelinemez. Dünyada bu çatışmaların dağılımı dikkate alındığında özellikle tarım ve enerjiye sektöründe yeni bir arz krizi tetikleyebileceğini söyleyebiliriz. Bu yeni cihatçı dalga Batılı ülkelerde daha az saldırı ve bomba demek ama küresel dünya sistemi açısından da daha fazla kıtlık ve ekonomik daralma anlamına gelecektir.

Zevahiri Sonrası Bizi Ne Bekliyor?

Bugün El Kaide, öncelikle çeşitli bölgesel terör gruplarının altında örgütlendiği bir şemsiyedir. Dünyada hâlâ Afrika, Güney Asya gibi bölgelerde ve Yemen, Suriye gibi ülkelerde El Kaide ile bağlantılı birçok grup vardır. Ancak bu gruplar büyük ölçüde merkezden bağımsız ve özerk olarak faaliyet gösterirler. Bu nedenle El Kaide'nin artık Avrupa ve Amerika için eskisi kadar büyük bir tehdit oluşturmadığı düşünülüyor. Daha da önemlisi, Zevahiri'nin halefi olacak kimse yeni üyeler çekme ve örgütü büyütme zorluğuyla karşı karşıya kalacaktır. El Kaide'nin toparlanması ve kendisini bir kez daha güçlü bir konuma getirmesi için yeni liderliğinin El Kaide markasını benzersiz ve çekici hale getirmesi oluşan yeni şartlarda zor gözüküyor. Bunun yerine yerel unsurlara destek artabilir. Mısırlı eski ordu subayı Seyf el-Adel'in yeni lider olması konuşuluyorsa da İran'da tutuklu olduğu bilindiği için bu seçenek pek muhtemel gözüküyor. Ayrıca, o da yaşlı ve yıpranmış vaziyette. Daha genç, karizmatik, ilham verici ve El Kaide için yeni bir strateji geliştirebilen yeni bir liderin yükselişi el Kaide'yi eski günlerine geri getirebilir. Unutmayalım ki El Kaide 20 yıl önceki eski El Kaide değil. El Kaide'nin üst yönetimi artık 20 yıl önce olduğu kadar operasyonel etkiye de sahip değil. Yerel gruplar kendi liderliklerine sahipler ve merkezi liderlikten bağımsız hareket edebilme kabiliyeti ile birlikte daha fazla maddi güç elde ettiler.

Anlaşıyor ki Zevahiri sonrası daha ılımlı gözükürken El Kaide'ye ve Batı ile ittifak kuran Taliban'a karşı radikal aşırı grupları DEAŞ'ın kendine çekme şansı yine artacak. Muhtemelen DEAŞ'ın daha fazla sesini duyacağız. Buna karşılık küresel radikal Selefi cihatçılığa karşı da yerel gruplar ve yerel bölgelerdeki cihatçılık modeli daha popüler hale gelecek. Dolayısıyla, küresel cihat sorunu gittikçe Batı karşıtlığından Müslüman toplumların iç sorunlarına evrilecek gibi gözüküyor.